

Attentioneren in de Casa delle Traduzioni

Over Hoger dan de zee van Francesca Melandri

Vertaalopdrachten kunnen je op de gekste manieren bereiken. Vaak via officiële weg: een uitgever belt je op met het verzoek om dit of dat boek te vertalen. Dan zeg je: Ja, stuur maar op, ik zal het lezen en vervolgens laat je weten of je het al dan niet wilt doen. Of je belt zelf een uitgever en zegt: Moet je horen, ik heb nu toch een fantastisch boek in de aanbieding. Dat moet beslist vertaald worden. Je maakt vervolgens een leesrapport en in de meeste gevallen gaat de uitgave niet door, want uitgevers geven het liefst eigen vondsten en ideeën uit. Of je komt bij toeval, in het wild, een uitgever tegen en komt onverwachts tot zaken.

In het laatste geval is de opdracht voor *Hoger dan de zee* van Francesca Melandri ontstaan.

We schrijven mei 2012. In het Amsterdamse Muziektheater woonde ik de voorstelling *Parsifal* van Richard Wagner bij. Aan het eind van de tweede pauze liep ik in de rij voor de zaal de uitgeefster Eva Cossée en haar man Christoph Buchwald tegen het lijf. Met Eva Cossée heb ik een bijzondere, jarenlange geschiedenis. Mijn allereerste vertaalopdracht, najaar 1989, alweer vijftientig jaar geleden, kreeg ik van haar, toen zij redacteur van uitgeverij Veen was. Zeven jaar later kwam ik haar weer tegen toen ik een vertaling voor uitgeverij Ambo inleverde, waar zij de directeur van was geworden. Inmiddels is zij alweer een heel aantal jaren de directeur van een eigen, zelfstandige uitgeverij die haar naam draagt, Cossee, zonder accent.

Nadat we elkaar hadden begroet en wat hadden uitgewisseld, vroeg Eva: ‘Heb je dit najaar nog tijd voor een vertaling, denk je?’ En ze legde uit om welk boek het ging. Ik had er wel oren naar en ik dacht ook tijd te hebben. Ik kreeg het boek per post opgestuurd. Ik las het – prachtig boek! Het contract werd getekend en najaar 2012 ging ik aan de slag.

De tweede helft van het boek heb ik vertaald in het ‘Casa delle Traduzioni’, het Vertalershuis, aan de Via degli Avignonesi 32 in Rome. Van 28 november tot 18 december verbleef ik daar, hartje Rome, tussen de Trevi-fontein en Piazza Barberini in. Ik was er achtergekomen dat de auteur van het boek, Francesca Melandri, ook in de Eeuwige Stad woonde. Van uitgeverij Cossee kreeg ik haar e-mailadres, zodat we een afspraak konden maken.

Die eerste ontmoeting had plaats in het Casa delle Traduzioni, waar de schrijfster en ik voor publiek werden geïnterviewd. Het was sympathie op het eerste gezicht. Toen ik eind vorig jaar voor de tweede keer in het Vertalershuis in Rome verbleef is de vriendschap met Melandri verder verdiept. Ik ben meerdere malen bij haar te gast geweest in haar fraaie woning in de buurt van Stazione Termini. Bij een van die gelegenheden liet ze me trots haar twee dakterrassen zien, waar ze toen een selfie van ons heeft geschoten.

Francesca Melandri is in 1964 geboren in Rome, waar ze nog steeds woont. Ze heeft een zoon en een dochter uit een eerder huwelijk, en onderhoudt een latrelatie met de computerkunstenaar Carlo Miccio.

Melandri is al jong begonnen met schrijven. Eerst als scenarioschrijfster. Ze schreef o.a. het script van *Zoo*, de film van Cristina Comencini uit 1988. Tal van films en televisiestukken zouden volgen. Naar Melandri's zeggen heeft ze goed geld verdiend met de scenario's voor de zeer populaire televisieserie *Don Matteo*, waarvan al negen series afleveringen zijn gemaakt die telkens weer worden herhaald op RAI Uno.

Melandri heeft twee documentaires geschreven en geregisseerd, in 1993 en in 2010. De laatste maakte deel uit van de officiële selectie van het IDFA, het Internationale Documentaire Festival Amsterdam, in 2010.

In datzelfde jaar, 2010, debuteert Melandri als romanschrijfster met *Eva dorme, Eva slaapt*. Het verhaal speelt zich af in de jaren van het Zuid-Tirolse terrorisme. Melandri is bekend met het gebied omdat ze een tweede huis in Zuid-Tirol heeft. De roman is goed ontvangen en heeft verschillende prijzen gewonnen. Het is vertaald in het Frans, Duits en Nederlands.

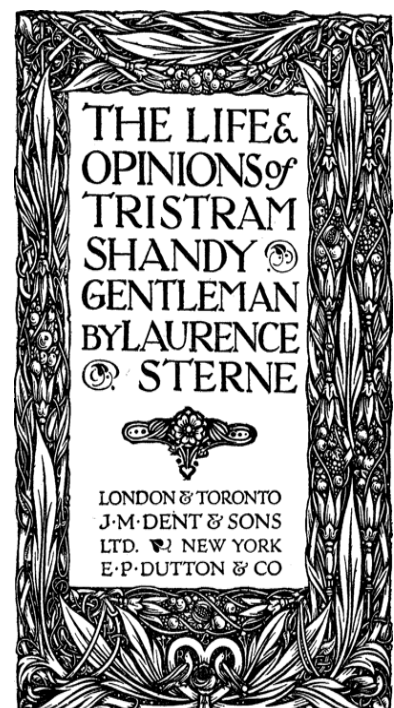
In 2012 verscheen Melandri's tweede roman, *Più alto del mare, Hoger dan de zee*, dat in Italië al even enthousiast door de critici werd besproken. Het sleepte net als haar eersteling diverse prijzen in de wacht, o.a. werd het genomineerd voor de prestigieuze Premio Campiello. Het is wederom in het Frans, Duits en Nederlands vertaald. De Nederlandse pers

was vrijwel unaniem lovend tot zeer lovend. Geprezen werd Melandri om haar sfeertekening, haar poëtische taalgebruik, de zintuiglijke beschrijvingen, de gevoelige psychologie van de personages, de levensechte dialogen, de diepgang in de intermenselijke relaties. De enige negatieve stem was die van Ger Groot in *NRC Handelsblad*. Als enige vond hij het tweede boek vergeleken bij het eerste teleurstellend.

Hoger dan de zee heeft net als *Eva slaapt* een politieke achtergrond. Gaat het bij *Eva slaapt* om het terrorisme in Zuid-Tirol, in *Hoger dan de zee* is de achtergrond die van *gli anni del piombo*, de ‘loden jaren’, de jaren zeventig van de vorige eeuw in Italië toen er volop maatschappelijke onrust heerste door stakingen, vliegtuigkapingen, bomaanslagen door zowel extreem links als rechts. Het dieptepunt vormde wel de ontvoering van de Italiaanse ex-premier Aldo Moro door de Rode Brigades, die hem op 9 mei 1978 dood in de kofferbak van een auto in Rome achterlieten. Die jaren vol spanning werden ‘loden jaren’ genoemd vanwege het lood in de gebruikte kogels.

De plot van *Hoger dan de zee* is tamelijk eenvoudig: op een klein eiland staat een extra beveiligde gevangenis waar een boerin haar man bezoekt en een docent geschiedenis en filosofie zijn zoon. De eerste zit gevangen wegens tweevoudige moord, de tweede wegens terroristische activiteiten. De boerin en de docent komen door een plotseling opzettende storm op het eiland vast te zitten. Ze worden gedwongen er de nacht door te brengen en binnen de wonderlijke context van het toeval en de verscheidenheid van hun levens vinden ze even troost bij elkaar.

Francesca had voor het interview in het Vertalershuis haar vriend Carlo meegenomen, evenals haar 89-jarige moeder, van wie ze trots vertelde dat zij een collega van mij was en vertalingen had gemaakt van Engelse hoogstandjes als *Tristram Shandy* en *Moby Dick*. Met een glaasje witte wijn in de hand vertelde Signora Melandri na afloop druk gesticulerend, waardoor de wijn alle kanten uitspatte, over haar vertaalpraktijk en informeerde hoe het was om het boek van haar dochter te vertalen – *difficile, vero?* Moeilijk hè? Ik beaamde dat en zei dat het aanvankelijk bedrieglijk eenvoudig had geleken.

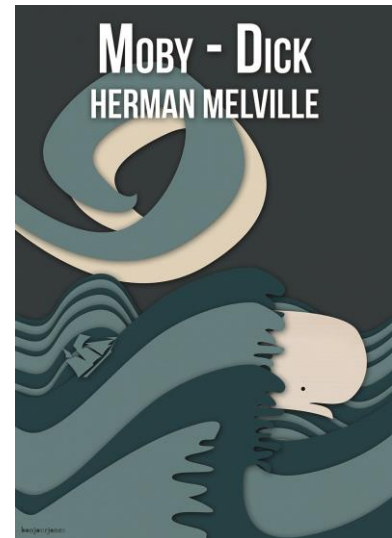
Nu is een vertaling nooit gemakkelijk. De zogenaamd gemakkelijkste vertalingen lopen gevaar het slechtst vertaald te worden. Omdat je gemakkelijk iets over het hoofd ziet, het al gauw goed lijkt en je de illusie hebt niet scherp te hoeven zijn. Dan laat je eerder steken vallen. Zogeheten gemakkelijke vertalingen zijn instinkers. Ik krijg graag de moeilijke te doen. Ik hou, zoals dat heet, van uitdagingen.

Hoger dan de zee was een behoorlijke uitdaging. Ik kreeg te maken met het reeds genoemde en geroemde poëtische taalgebruik van Melandri. Daarbij is de trefzekerheid van de woordkeuze van het grootste belang. Mede om de sfeer die erdoor wordt bepaald. Bij Melandri moet je alles kunnen zien, horen, voelen, ruiken, proeven. Haar achtergrond als scenariste verraadt zich niet. Ze schrijft heel beeldend, filmisch bijna. De eerste zin van *Hoger dan de zee* is meteen heel zintuiglijk en sleept je het verhaal in: ‘Die kruidige geur, nee, die hadden ze niet verwacht.’

Het boek heeft een klassieke opbouw in drie delen: 1. De proloog, die beschrijft hoe de gevangenen van het gevangeneiland een jaar eerder daar naartoe werden overgeplaatst 2. Het eigenlijke verhaal in vijf hoofdstukken, het bezoek van de boerin en de docent aan hun dierbaren en hun kennismaking met elkaar 3. De epiloog waarin beschreven wordt hoe het de hoofdpersonen dertig jaar later vergaat. Een paar Nederlandse recensenten noemden in hun kritiek deze epiloog net iets te veel van het goede en vonden hem afbreuk doen aan de waarachtigheid van het verhaal. Anderen zagen hem juist weer als een mooie afronding.

Een van de vijf hoofdstukken waarin het eigenlijke verhaal is opgesplitst, is getiteld *Parole*: ‘Woorden’. Toen ik al vertalend daarbij uitkwam, zag ik de bui al hangen. Hopelijk zou ik niet bij al te talige passages uitkomen, waarbij ik op keiharde vertaalproblemen zou stuiten.

De titel van het hoofdstuk slaat o.a. terug op de uitspraak van gevangenenbewaker Nitti: ‘Veel zaken zijn hier niet, alleen de woorden bestaan.’ Vervolgens wordt op het verschijnsel woorden ingezoomd. Er worden specifieke, niet-bestaande woorden genoemd die deel uitmaken van een jargon en die ik eenvoudig kon vernederlandsen, zoals *attenzione*, dat *attentioneren* werd. Of, nog gekker: *Superfetazione ideologica*, dat *Ideologische superfetatie* werd, en waar gelukkig achteraan kwam: ‘hier had Paolo het opgegeven – wat dat betekende had hij nooit begrepen.’ Tot dusver loopt het Nederlands aardig met het Italiaans in de pas.

Lastig is vaak het vertalen van grappen, omdat die dikwijls een woordspelige kant hebben. Dan moet je daar wat op verzinnen, er een draai aan geven, wat aanpassen, eventueel expliciteren, zodat de lading toch overkomt.

Waar het altijd uiteenloopt zijn de onomatopeeën. Klanknabootsingen zijn in elke taal weer anders. Een Italiaanstalige haan zegt *chicchiricchi*, maar een Nederlandstalige ‘kukeleku’. Zo kwam ik al op de eerste bladzij van *Hoger dan de zee* uit bij het geluid van de Chinooks, tweemotorige transporthelikopters, die in het Italiaans *ta-tà ta-tà ta-tà* doen en in het Nederlands tsjakke-tsjakke-tsjakke.

Vertalers moeten eigenlijk alles weten. Uiteraard doen ze dat niet, maar in dat geval kunnen ze veel opzoeken. Tegenwoordig zijn we gezegend met internet en allerlei zoekmogelijkheden, en hoeven niet meer stad en land af te reizen naar bibliotheken om er de diverse naslagwerken te raadplegen.

In *Hoger dan de zee* stuitte ik op iets wat ik nog nooit eerder bij de hand had gehad: een boek dat in een zinken kastje onder een houten kruis bovenop een bergtop lag. Dat blijkt dan een *Gipfelbuch* te heten. Een Nederlands woord bestaat er niet voor.

Misschien heeft u het in de gaten. Ik moet zoeken naar de problemen die ik al werkend aan de vertaling van *Più alto del mare* tegenkwam. Ik ben ze eigenlijk alweer vergeten. Ik vertaalde Melandri in najaar en winter 2012. En ik ben op dit moment volop bezig aan de afwerking van *Dagboek van een vreemdeling in Parijs* van Curzio Malaparte, dat in september zal verschijnen in de Privédomeinreeks van de Arbeiderspers. Ook alweer een geweldig boek!

Als een vertaler het geluk heeft een mooi boek te vertalen, raakt hij daar altijd een beetje verliefd op. Ik wel tenminste. Al naar gelang de dikte ervan leef je een aantal maanden in schoonheid met auteur en werk. Je moet je inleven in de inhoud. Je als een acteur identificeren met het personage dat je uitbeeldt. Belangrijk hierbij is dus afstand te houden. Door schade en schande heb ik dat geleerd. Belangrijk is ook niet het slachtoffer te worden van je perfectionisme. Natuurlijk moet je zo veel mogelijk je best doen een onberispelijke vertaling af te leveren, maar de ideale vertaling bestaat niet. En op een gegeven moment moet je er een punt achter zetten en je werk inleveren, liefst vlak voor het verstrijken van de streefdatum.

Zoals ik zei, de ideale vertaling bestaat niet: zet tien verschillende vertalers op één boek en je krijgt tien verschillende vertalingen. Een vertaling is een interpretatie, een vertolking waarin onvermijdelijk, hoe ongewild ook, de vertaler zijn of haar stempel zal

drukken. Al was het maar door een persoonlijke voorkeur ten aanzien van specifieke woorden.

De ideale vertaling mag dan niet bestaan. Vertaler zijn is wel het ideale beroep. Een droombaan.

Als kind was ik een verwoed lezer. Ik las alles en altijd en overal. Op mijn twaalfde wist ik zeker dat ik later ook boeken wilde maken. Toen ik Italiaans studeerde en vertaalklassen kreeg, wist ik meteen dat ik later vertaler wilde worden. Een droom kwam uit toen zomer 1990 bij uitgeverij Veen mijn eerste vertaling *Over de jeugd* van Aldo Busi verscheen. Veen was toen nog een Utrechtse uitgeverij. Met Eva Cossée heb ik de vertaling op een terras aan de Oudegracht gevierd met een glaasje champagne. Sindsdien zijn er meer dan veertig gevolgd en minstens zo veel glaasjes.

Een andere droom kwam uit toen zomer 2012 mijn eerste dichtbundel, *Vrolijk scheppen*, werd gepresenteerd door Uitgeverij IJzer in het Auditorium van het Utrechts Archief. Een boek vertalen is geweldig om te doen, een spannend avontuur, maar zelf een boek scheppen is het summum. Hiermee wil ik niet oude cliché nieuw leven inblazen dat vertalers gemankeerde schrijvers zijn, maar sommigen zijn het wel. Ik bijvoorbeeld. Omdat het fijn is iets te maken dat helemaal uit je eigen hoofd komt.

Niettemin moet ik gauw weer naar het Muziektheater, want een nieuwe vertaalopdracht zou ik beslist niet versmaden.

Dank u wel.

Jan van der Haar

Vertalersgeluktournee 2014, Heemstede (8 mei) en Gouda (15 mei)

